

Periodista i professora de la Facultat de Comunicació Blanquerna,
Universitat Ramon Llull

Elena Yeste

Testimonis per no oblidar. L'Holocaust i el Visual History Archive de Steven Spielberg

Em pregunto què en serà del record de l'Holocaust sense testimonis, de quina manera podem preservar el llegat oral de les víctimes del segle xx. Començaré aquest article amb la presentació de tres històries de vida de l'Holocaust provinents del Visual History Archive de la USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education, l'arxiu virtual de testimonis de l'Holocaust de Steven Spielberg.

Nechama Shneerson¹ va néixer el 1929 a Kovno (Lituània). Tenia tres germanes: Zlata, Ida i Genya. Era jueva. L'exèrcit soviètic va ocupar Lituània l'estiu de 1940. Alemanya va envair, un any després, la Unió Soviètica i va ocupar el país. La família de Nechama va intentar fugir cap a l'est, però els van capturar i els van enviar a una instal·lació militar situada als afores de Kovno. Les execucions en massa de la població jueva a Lituània van començar immediatament després de l'arribada dels nazis, que van crear guetos a Kovno, Shavli i Vilna, més coneguda com el «Jerusalem de l'est» pel gran nombre de jueus que l'habitaven. L'agost de 1941, la família va ser traslladada a una zona pobra de Kovno, convertida en gueto pels nazis. El pare treballava com a carnisser de la Gestapo. Les quatre germanes, en una fàbrica. La liquidació del gueto de Kovno va començar el juliol de 1944. Una de les germanes de Nechama, Ida, va morir durant la destrucció del gueto en un foc provocat pels nazis. La resta de la família va ser deportada

en vagons de bestiar cap a una destinació desconeguda. Durant el trajecte, el tren es va aturar. Tots els homes van ser obligats a baixar dels vagons. També el pare de Nechama. Va ser l'última vegada que el va veure.

Aterrades, Nechama, la seva mare i les seves germanes Zlata i Genya van arribar al camp de concentració de Stutthof, a l'est de Danzig. Stutthof va ser el primer camp creat pels nazis fora de les fronteres d'Alemanya el 1939 i el darrer a ser alliberat pels aliats el 1945. La mare de Nechama i Genya, la més petita de les germanes, van ser enviades al camp d'Auschwitz, del qual ja no van tornar. Nechama, separada de Zlata, va ser transferida a Thorn, un subcamp de Stutthof, on va patir treballs forçats.

El gener de 1945, amb les tropes soviètiques avançant, els nazis van dur tots els presoners del camp a una marxa de la mort. Al cap de quatre dies d'exhausta marxa i amb centenars de víctimes pel camí, Nechama i altres presoners van ser abandonats en un bosc. L'endemà al matí, l'exèrcit soviètic els va alliberar. Nechama va retrobar la seva germana Zlata sis mesos més tard. Durant tres anys va viure al camp de refugiats de Landsberg am Lech, prop de Munic. Va emigrar a Israel el 1948, on va conèixer el seu marit i va formar una família.

Segona història de vida

Julia Lentini² va néixer el 1926 a Eisern (Alemanya), en el si d'una família de catorze germans, els Bäcker: una família gitana i sinte, un poble germà establert sobretot a Alemanya. Julia i les seves germanes treballaven en una fàbrica de teixit de punt i en granges locals. El seu pare era teixidor de cistelles i comerciant de cavalls.

De l'arribada dels nazis al poder, Julia en recorda les reunions organitzades per les Joventuts Hitlerianes. Recorda com anhelava formar part de la seva secció femenina: la Lliga de Noies Alemanyes (Bund Deutscher Mädel, BDM). La mare de Julia va dissuadir-la. Recorda de saludar tothom amb un «*Heil, Hitler*» per no sentir-se diferent.

Els Bäcker van ser deportats a Auschwitz-Birkenau el 8 de març de 1943. Allí, una epidèmia de febre tifoide va acabar amb les vides del seu pare, la mare i Mathilde, la seva germana gran. A principi de 1944, van traslladar Julia sense els seus germans al camp de concentració de Schlieben. Van assignar-li obligacions a la cuina. Va ser castigada amb cent-cinquanta fu-

etades davant els altres presoners del camp per apropiarse d'una petita llauna de menjar per compartir amb altres noies del seu barracó. Mentre es recuperava de la brutal pallissa, els aliats van volar una fàbrica de municions propera a Schlieben, provocant el pànic al camp. Els guàrdies van abandonar els presoners darrere de la tanca electrificada sense provisions. Dies més tard, soldats russos van alliberar el camp.

Després de l'experiència a Schlieben, Julia va posar rumb a Biedenkopf, on els Bäcker havien viscut fins a ser deportats. Casa seva seguia dempeus. Havent trobat diversos dels seus germans, a Biedenkopf, va conèixer en Henry, un soldat nord-americà. Vuit mesos després es van casar. El 1946, van partir cap a Califòrnia.

La cancellera Angela Merkel va inaugurar el 24 d'octubre de 2012, al parc de Tiergarten de Berlín, un memorial en homenatge al mig milió de víctimes de l'Holocaust gitanes; víctimes com la família Bäcker. Alemanya no va reconèixer oficialment el genocidi dels gitanos i dels sinte fins al 1982, sota el govern de Helmut Schmidt.

Testimonis de Jehovà: tercera història

Franz Wohlfahrt³ va néixer el 1920 a Velden (Àustria). Franz, que tenia cinc germans, va estudiar en una escola catòlica. A final dels anys vint, el seu pare, Gregor Wohlfahrt, va començar a estudiar la Bíblia amb els testimonis de Jehovà. De vegades, Franz l'acompanyava, també en la predicació de porta en porta.

El 1938 els nazis van annexionar-se Àustria. Els testimonis de Jehovà es negaven a realitzar la salutació nazi. També a servir l'exèrcit. Dels 25.000 membres d'aquesta comunitat religiosa, uns 10.000 van conèixer la presó durant el nazisme, uns altres 2.000 van ser deportats a camps de concentració i com a mínim 1.200 van perdre la vida (Hesse, 2005).

En acabar l'escola, Franz va fer d'aprenent de pintor. El seu mestre va utilitzar les seves connexions amb el Partit Nazi per salvar Franz de la deportació. Però, lluny de renunciar a la seva fe, Franz va ser batejat oficialment com a testimoni de Jehovà el 30 d'agost de 1939. Tenia dinou anys.

Les autoritats nazis van enviar Franz al camp de la localitat de Diedersdorf, en la frontera hongaresa, el març de 1940. Va acabar empresonat al mateix camp, en un calabós amb poc menjar i aigua durant setmanes per

no acatar les ordres del camp. El van jutjar. La història de vida de Franz Wohlfahrt podria resumir-se amb el títol d'un poema que el mateix Franz va escriure el 1944: «*In My Faith I Will Always Stand Firm*». Va ser condemnat a cinc anys de treballs forçats i encarcerat a la presó de Graz-Karlau, incomunicat en una cel·la. També el seu pare, Gregor Wohlfahrt, es va mantenir ferm en la seva fe quan el van jutjar per les seves creences religioses a Berlín el 1939. El van sentenciar a mort.

El febrer de 1941, van traslladar Franz a Rodgau-Dieburg (Alemanya), fins al seu alliberament el 1945. En aquest indret, el van aïllar dels altres testimonis de Jehovà que hi havia al camp, i com els altres presoners va ser obligat a drenar pantans i cavar trinxeres. Més tard, es va guanyar el favor d'un comandant del camp i va treballar per a ell com a pintor, rebent a canvi una mica de menjar extra. El març de 1945 va ser alliberat per l'exèrcit dels EUA sota el comandament del general George S. Patton. Uns mesos més tard, Franz Wohlfahrt va tornar a casa i es va reunir amb la seva mare i la seva nòvia, amb qui es va casar l'octubre del mateix any.

Alemanya no va reconèixer oficialment el genocidi dels gitanos i dels sinte fins al 1982, amb el govern de Helmut Schmidt.

L'arxiu de Spielberg

Nechama Shneerson, Julia Lentini i Franz Wohlfahrt encarnen una història individual que és un vívid fragment de la nostra història col·lectiva. Són memòria viva, font inegotable de records, experiència.

«Vull dedicar aquesta gravació a la meva filla, Edith Shneerson, i a totes les generacions futures que vindran. Ells han de saber i no oblidar mai el que Hitler em va fer a mi, a la meva família i a sis milions de jueus. Això és tot el que puc demanar». Quan va rebre la visita de la Survivors of the Shoah Visual History Foundation el 1995, Nechama Shneerson vivia a Nova York amb el seu marit. Julia Lentini, entrevistada també el 1995, tenia tres néts i tres besnéts, i Franz Wohlfahrt, entrevistat el 1997, era avi de sis néts.

Entre 1994 i 1999, la Survivors of the Shoah Visual History Foundation va entrevistar i gravar més de 52.000 testimonis de l'Holocaust: 52.000 històries de vida, 52.000 veus. En total, 105.000 hores d'història oral, procedents de 56 països, en 32 llengües. Steven Spielberg va crear la Survivors of the Shoah Visual History Foundation el 1994, poc després de la filmació de la *Llista de Schindler*, arran d'establir contacte amb jueus polonesos dis-

posats a donar el seu testimoni. Spielberg volia recollir les vivències dels testimonis de l'Holocaust en un gran arxiu audiovisual, el més extens i ambiciós de tots els temps: el Visual History Archive.⁴

L'arxiu aplega diferents perfils víctimes de la persecució nazi: jueus (49.400 veus), gitanos (360), presoners polítics (220), testimonis de Jehovà (80), supervivents de les polítiques d'eugenèsia nazis (13) i homosexuals (8). Supervivents, com Shneurson, Lentini i Wohlfahrt: testimonis morals, que han conegut el patiment des de l'experiència (Margalit 2002). L'arxiu també recull el testimoni de totes aquelles persones que van arriscar la seva vida per ajudar els perseguits i van salvar el que van poder d'una mort segura: fins a un miler de veus, homenatjades aquest 2013 per l'Organització de les Nacions Unides (ONU), a les quals ha dedicat el Dia Internacional de Commemoració a les Víctimes de l'Holocaust. L'arxiu inclou altres testimonis que van participar en l'alliberament dels camps nazis (60) o en els judicis per crims de guerra (60), com els processos de Nuremberg.

Entre 1994 i 1999, la Survivors of the Shoah Visual History Foundation va entrevistar i gravar més de 52.000 testimonis de l'Holocaust.

El Visual History Archive té un accés públic limitat a 1.100 vídeos. Els 52.000 testimonis es poden consultar virtualment en 41 institucions d'11 països.⁵ Més d'un centenar d'institucions de 23 països permeten, així mateix, l'accés a col·leccions amb menor nombre de testimonis.

La durada aproximada de les entrevistes és de dues hores i quart, dedicant trenta minuts al temps de guerra, una hora al període de la guerra i l'Holocaust i uns altres trenta minuts a les experiències de l'entrevistat posteriors a la guerra. L'any de naixement més freqüent entre els entrevistats és 1924, malgrat que l'entrevistada de més antiguitat és nascuda el 1892. Tenia cent-tres anys quan es va enregistrar el seu testimoni. Cada entrevista conclou amb la gravació de set o vuit documents i fotografies de l'entrevistat i els seus familiars i la veu en *off* del protagonista que explica el contingut de cada material.

Més de dos mil entrevistadors, integrats en una estructura amb més d'un centenar de coordinadors regionals i personal de trenta-quatre països, van ser reclutats en cursos de formació i selecció (els «Interviewer Training Seminars») organitzats per la Survivors of the Shoah Visual History Foundation (que el 2006 va passar a anomenar-se USC Shoah Foundation

Institute for Visual History and Education, en afegir-se al projecte la School of Letters, Arts and Sciences de la University of Southern California). En aquests cursos s'instruïa els participants amb una metodologia concreta per garantir la qualitat i la uniformitat de criteris en l'elaboració de les entrevistes. El procediment metodològic contemplava la realització d'un qüestionari previ⁶ amb el testimoni una setmana abans d'entrevistar-lo. La finalitat era obtenir informació bàsica i necessària per preparar el guió de l'entrevista en profunditat pròpiament dita. Les dades del qüestionari previ servien, també, per catalogar⁷ i indexar,⁸ posteriorment, la informació relativa a cada testimoni, de manera que l'usuari final pogués cercar fragments concrets dels vídeos, identificats amb paraules clau. Les entrevistes van ser enregistrades amb un equip de gravació de vídeo professional Beta-cam SP. Un miler d'operadors professionals de càmera van ser seleccionats per acompanyar els entrevistadors. També ells rebien instruccions precises pel que fa a les directrius tècniques audiovisuals del projecte: enquadrament, il·luminació, so, etc. (Baer i Sánchez, 2004).

El Visual History Archive ofereix múltiples possibilitats pedagògiques per a educadors, estudiants, investigadors i acadèmics de tot el món. En aquest sentit, la USC Shoah Foundation ha desenvolupat un conjunt de recursos i materials docents que incorporen testimonis de vídeo amb propostes d'activitats per dur a terme amb els alumnes. I ha creat IWitness, una aplicació per a educadors i estudiants d'entre tretze i divuit anys, que conté més d'un miler de vídeos amb l'experiència de supervivents i altres testimonis de l'Holocaust.

IWitness, considerat un dels vint-i-cinc millors llocs web del 2012 per a l'ensenyament i l'aprenentatge segons l'American Association of School Librarians, proporciona als docents la possibilitat d'integrar testimonis de vídeo en el seu pla d'estudis. Es poden visualitzar en obert diversos fragments.⁹ Per tenir un accés complet als vídeos cal registrar-se en l'aplicació com a professor. L'accés no és automàtic, el personal de l'organització ha de validar-ne la sol·licitud. Una vegada acceptat com a membre de la comunitat IWitness, el professor ja pot convidar els seus alumnes a participar-hi. IWitness permet crear una aula virtual en la qual el professor pot comunicar-se amb els alumnes i on es poden compartir els projectes de classe.

Amb l'aplicació, l'alumne pot visualitzar els testimonis i conèixer les

històries de vida dels homes i dones que van sobreviure a l'Holocaust i pot crear els seus propis projectes de vídeo amb l'editor de vídeo en línia d'IWitness, fet que permet una interacció directa amb el contingut ofert pel testimoni i, per tant, amb el passat. Els vídeos estan indexats en el cercador de l'aplicació, que no només troba les coincidències sinó que, a més, presenta altres conceptes relacionats amb la paraula clau cercada. En clicar sobre cadascun dels conceptes, apareix un conjunt de vídeos amb testimonis relacionats, que al·ludeixen a episodis o aspectes concrets de la vida durant l'Holocaust. IWitness permet explorar les experiències viscudes pels supervivents durant la deportació, als camps de concentració, la vida al gueto o la resistència, o fets històrics concrets com la Kristallnacht o la construcció del Gueto de Varsòvia. També proposa educar contra Auschwitz mitjançant el treball amb conceptes com l'antisemitisme, la identitat, el racisme i la discriminació, i valors com la tolerància, la justícia i el respecte als drets humans. A més dels testimonis en vídeo i fotografies que els alumnes poden afegir als seus projectes de classe i presentacions, IWitness disposa d'una enciclopèdia i un glossari que amplien les informacions i els aspectes històrics que aporten els testimonis. El compromís amb les generacions futures és un dels eixos i línies d'actuació principals del projecte de la USC Shoah Foundation.

Arxius i biblioteques de tot el món comparteixen amb els usuaris documents històrics; arxius de vídeo i àudio; captures de pàgines web obsoletes; fotografies, il·lustracions, dibuixos, cartells; materials cartogràfics; llibres, manuscrits i premsa històrica digitalitzada. Parafraçant Tessa Morris-Suzuki (2005), Internet és un regne on el coneixement del passat ens arriba, literalment, en bits. La combinació d'Internet i els nous mitjans interactius i multimèdia ofereix a l'arxivística noves oportunitats per a la construcció de la memòria col·lectiva o social (Pinchevski, 2011). Amb l'enregistrament de la memòria oral podem donar vida als testimonis en els mitjans audiovisuals més enllà de la seva existència. Tal com succeeix amb el Visual History Archive, Internet fa possible generalitzar l'accés a aquests testimonis. Exposa els individus a una àmplia diversitat de punts de vista, mirades, veus i singularitats de la nostra història. I és, així, un espai de diàleg entre el passat i el present: un lloc de memòria.

El futur de la memòria

La nit del 31 de maig del 2012 es van complir cinquanta anys de l'execució del criminal de guerra nazi Adolf Eichmann. Eichmann, que el 1945 va fugir a Argentina, va ser descobert pels serveis d'espionatge israelians el 1960, que el van segrestar i traslladar a Israel per jutjar-lo. Eichmann, artífex de l'extermini de sis milions de jueus a Europa, va ser condemnat a mort a Israel el 15 de desembre de 1961 per quinze crims contra la humanitat.

El procés d'Eichmann, que el primer ministre israelià David Ben Gourion va qualificar com el «Nuremberg del poble jueu», suposa l'impuls decisiu en la presa en consideració del genocidi jueu per la comunitat internacional. La televisió israeliana va retransmetre el judici en directe. Un centenar de testimonis van declarar en el decurs de setanta-dues sessions (Arendt, 2001). Amb el judici d'Eichmann comença l'era del testimoni (Wieviorka, 2007): una nova era marcada per la democratització dels actors de la història, en què el supervivent adquireix una nova identitat social com a tal, reconeguda i legitimada pel conjunt de la societat. I, així, els supervivents comencen a explicar les seves històries en conferències, a les escoles i davant les càmeres de televisió. Publiquen les seves memòries. Els supervivents volen deixar constància de la seva vida. La societat, mentrestant, escolta. Està assedegada de memòria. Vol conèixer la seva experiència. I l'Holocaust arriba a les pantalles. Es construeix una història en imatges. Documentals, pel·lícules de ficció, sèries televisives retraten l'horror: els mitjans audiovisuals proposen noves formes de pensar el passat (Rosenstone, 1997). I l'Holocaust arriba, també, a la ficció literària, plantejant, en la literatura com en el cinema, intensos debats sobre els límits de la seva representació.

«Ens enfrontem a una carrera contra el temps», va dir Spielberg el març de 1995, en presentar públicament el projecte de la Fundació: «La majoria dels supervivents són septuagenaris o octogenaris. S'estan extingint. Tinc la intenció de recopilar el major nombre possible de testimonis abans que sigui massa tard. Aquests arxius serviran com a mirall de la història transmesa per aquells que l'han vist i sobreviscut. És essencial observar els seus rostres i entendre les seves veus per comprendre que les atrocitats de l'Holocaust van

Amb el judici d'Eichmann comença l'era del testimoni, marcada per la democratització dels actors de la història i en què el supervivent adquireix una nova identitat social.

ser comeses per éssers humans contra altres éssers humans. Aquests arxius constituïran un monument a la memòria del passat, però també una incitació a reexaminar de forma constant el present. La intolerància racial, ètnica i cultural està, desgraciadament, sempre a l'ordre del dia».¹⁰

Pertanyo a una generació de joves que encara hem pogut entrevistar els darrers supervivents del segle xx, víctimes de guerres, dictadures i genocidis. Recordo el sentiment que ens produïa escoltar les paraules vives d'aquells homes i dones que van presenciar l'horror. Sortir de l'aula i dels llibres de text per conèixer una altra mena d'història: la del testimoni. Aprendre dels fets històrics de la mà d'algú que els ha viscut.

Sense testimonis, la història és una matèria despresada de l'experiència. Sense testimonis, la història és una matèria despresada de l'experiència. Fa temps que el rellotge vital dels supervivents s'atura i ens deixa amb el seu silenci.¹¹ Silenci no vol dir oblit. Només absència.

l'experiència. Els relats de Nechama Shneurson, Julia Lentini i Franz Wohlfahrt són una lliçó d'història de com era la vida per als diferents col·lectius perseguits. Que totes aquestes històries es puguin recuperar en un arxiu en línia, en aquest nou lloc de memòria que és el ciberespai, contribueix a mantenir més viu i més accessible que mai el record de totes les víctimes. Aprendre a gestionar la seva absència és un dels grans reptes del futur de la memòria.

Recordar, mantenir viva i present l'experiència del passat: fer memòria dels testimonis. Ens cal. Els ho devem.

Referències bibliogràfiques

- ARENDR, Hannah. *Eichmann en Jerusalén: un estudio sobre la banalidad del mal*. Barcelona: Lumen, 2001.
- BAER, Alejandro; SÁNCHEZ, Francisco. «La metodología biográfica audiovisual: el proyecto "Survivors of the Shoah"». Dins: *Empiria. Revista de Metodología de Ciencias Sociales*, núm. 7 (2004), p. 35-55.
- HESSE, Hans. *Persécution et résistance des Témoins de Jéhovah pendant le régime nazi 1933-1945*. Luxemburg: Editions Schortgen, 2005.
- MARGALIT, Avishai. *Ética del recuerdo*. Barcelona: Herder, 2002.
- MORRIS-SUZUKI, Tessa. *The Past Within Us. Media, Memory, History*. Nova York: Verso, 2005.

PINCHEVSKI, Amit. «Archive, Media, Trauma». Dins: NEIGER, M.; MEYERS, O.; ZANDBERG, E. (Eds.). *On Media Memory: Collective Memory in a New Media Age*. UK: Palgrave Macmillan, 2011, p. 253-264.

ROSENSTONE, Robert A. *El pasado en imágenes. El desafío del cine a nuestra idea de historia*. Barcelona: Ariel, 1997.

WIEVIORKA, Annette. *L'ère du témoin*. París: Hachette littératures, 2007.

NOTES

1. «Nechama Shneerson, Jewish Survivor. Survival and Loss». Living Histories: Seven Voices from the Holocaust. USC Shoah Foundation Institute; University of Southern California, 2009. En línia a: <http://sfi.usc.edu/cms/files/pdf/Shneerson%20lesson%20packet.pdf>.

2. «Julia Lentini, Sinti and Roma Survivor. Deprivation and Perseverance». Living Histories: Seven Voices from the Holocaust. USC Shoah Foundation Institute; University of Southern California, 2009. En línia a: <http://sfi.usc.edu/cms/files/pdf/Lentini%20lesson%20packet.pdf>.

3. «Franz Wohlfahrt, Jehovah's Witness. Standing Firm in Faith». Living Histories: Seven Voices from the Holocaust. USC Shoah Foundation Institute; University of Southern California, 2009. En línia a: <http://sfi.usc.edu/cms/files/pdf/Wohlfahrt%20lesson%20packet.pdf>.

4. En línia a: <http://vhaonline.usc.edu/login.aspx>.

5. En línia a: <http://sfi.usc.edu/testimoniesaroundtheworld>.

6. «Interviewer Guidelines». USC Shoah Foundation Institute; University of Southern California, 2007. En línia a: http://sfi.usc.edu/download/Interviewer_GuidelinesAugust10.pdf.

7. «Cataloguing Guidelines». USC Shoah Foundation Institute; University of Southern California, 2006. En línia a: http://sfi.usc.edu/download/Cataloguing_Guidelines.pdf.

8. «Indexing Guidelines». USC Shoah Foundation Institute; University of Southern California, 2006. En línia a: http://sfi.usc.edu/download/Indexing_Guidelines.pdf.

9. En línia a: <http://iwitness.usc.edu/SFI/>.

10. «Spielberg graba en vídeo los testimonios de los supervivientes del holocausto». Dins: *El País/Le Monde* (16 març 1995). En línia a: http://elpais.com/diario/1995/03/16/cultura/795308403_850215.html. [Consulta: 15 febrer 2013]. La USC Shoah Foundation ja està treballant en la preservació i difusió dels testimonis d'altres genocidis. Concretament, amb l'armeni, en col·laboració amb l'Armenian Film Foundation, que està digitalitzant quatre-centes entrevistes amb supervivents del primer genocidi del segle xx. També, el genocidi del règim dels Khmers Rojos, responsable de la mort de més d'1,7 milions de cambodjans entre 1975 i 1979, amb el Documentation Center of Cambodia (DC-Cam), i el ruandès, en què van perdre la vida prop de vuit-cents mil tutsis i hutus moderats entre l'abril i el juliol del 1994, amb el Kigali Genocide Memorial Center (KGMC).

11. A Israel, es preveu que el 2015 el nombre de supervivents de l'Holocaust serà de 143.900, dels quals dos terços tindran més de vuitanta anys. El 2025 serà de 46.900, segons les projeccions d'un estudi del Myers-JDC-Brookdale Institute de Jerusalem. Vegeu: BRODSKY, Jenny; SHARON, Assaf; KING, Yaron; BE'ER, Smuel; SHNOOR, Yitschak. «Holocaust Survivors in Israel: Population Estimates, Demographic, Health and Social Characteristics, and Needs». Jerusalem: MYERS-JDC-Brookdale Institute Publications, 2010.